

ПЛОЧНИК – ПРОШЛОСТ УЖИВО

Археолошко налазиште у Плочнику чува остатке неолитског насеља. Овде је пронађено педесетак бакарних артефаката. Између 6. и 5. миленијума п.н.е. у Плочнику се прерађује руда и праве алатке од метала; био је то почетак металног доба. У току је реализација пројекта оживљавања неолита. Обновљено је 5 кућа које представљају реплике оних које су откривене током истраживања. У насељу ће бити организована производња текстила, топљење бакра, израда посуђа од печене земље.

Кључне речи: Плочник, прерада руде, неолит, метал, израда посуђа.

Плочник, презентација културног наслеђа

Локалитет Плочник (5500–4700 п.н.е.) неолит – Винчанска култура

Село Плочник је на подручју Топличког округа у југозападној Србији, на 42 километра од Ниша, у правцу Куршумлије, и 27 километара западно од Прокупља. Неолитски локалитет се налази на речној тераси, на обали реке Топлице, окружен са три стране брдима а само са источне стране је отворена речна долина. Границе локалитета су са три стране обележене рекама: са западне стране је Паљевски поток, са истока Бацка река, на југу Топлица, која је дубоко усекла речно корито тако да је у профилу реке могуће пратити вертикалну стратиграфију дуж читавог локалитета. Са севера је долина затворена са три мала брежуљка – граница насеља је знатно јужније. Приближна површина археолошког налазишта износила је око 120 хектара. Трећина је уништена изградњом железничке пруге. Река Топлица у овом делу меандрира, тако да је досада однела добар део локалитета; тај процес још траје, мада је знатан део остао за истраживање.

Локалитет Плочник је откривен 1927. године приликом изградње трасе за железничку пругу. Пронађени археолошки материјал је прослеђен Народном музеју у Београду, а затим су, убрзо, почела истраживања. Прва сезона ископавања на око 500 m² богатог културног слоја, открила је знатну количину керамичког материјала, пећи и, што је и најважније, „оставе“ масивних бакарних алатки. Миодраг Грбић, директор пројекта, у монографији публикованој 1929. године¹ определио је локалитет у *касни неолит-рани енеолит*. Величина локалитета и богатство материјалне културе навели су Милутина Гарашанина да млађу фазу Винчанске културе назове Винча-Плочник².

Наредна кампања истраживања Плочника (1960–1978) коју је водила Блаженка Сталио из Народног музеја у Београду, донела је на светло бројне керамичке статуете, ножиће, камене алатке али и још масивних бакарних алатки у северозападном

¹ Grbić, M. Pločnik, Aeneolithische Ansiedlung, Beograd 1929.

² Garašanin, M. Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951.

делу локалитета, тада документованих као „енеолитске оставе“³. Међутим, масивно бакарно длето нађено на поду винчанске куће указало је на ранију провенијенцију, у оквиру Градачке фазе Винчанске културе, с краја 6. миленијума.

Трећа кампања истраживања започета 1996. год. у организацији Народног музеја из Београда и Народног музеја Топлице из Прокупља, под руководством Д. Шљивара и Ј. Кузмановић-Цветковић, са Бориславом Јовановићем као стручним консултантом. Ово истраживање је имало за циљ да објасни управо археометалуршку компоненту локалитета. Ископавања су најпре показала да су тзв. оставе уистину део културног слоја градачке фазе; у неколико сонди нађене су бакарне алатке на подовима објеката, затим, прилично руде малахита, комада бакарних предмета, а 2008. је откривана основа грађевине са знатним бројем елемената радионице. Руде малахита има од самог почетка винчанске културе; алатке се везују за градачку фазу која има развијену металургију⁴.

Током 2012. године је започета реализација пројекта „Развој металургије у Евроазији“ на коме сарађују Народни музеј Београд, Музеј Топлице и Универзитетски колеџ из Лондона, са циљем да се докаже најранија металургија бакра на свету. Пројекат ће трајати до 2015. године.

Иако је прошао знатан период истраживања о Плочнику још увек знамо веома мало. Знамо да су становници живели у кућама од плетера премазаних блатом и покривеним пружењем; да су производили посуђе од печене земље, које је изузетног квалитета; израђивали су статуете које представљају изврсне уметничке радове. У једном моменту становништво неолитског насеља је открило како да се од руде направи метал, тако да је тај изум у потпуности променио живот људи. Остало је, међутим, још много питања која чекају одговор. Није нам, на пример, познато како су изгледали становници Плочника у неолиту? Но, уколико су статуете које су они правили имале реалистички облик, произлази да су им жене биле витке или заобљене, прикладно, лепо обучене у фина платна, а неке су носиле чак и кратке сукње; на неким лицима је приметна тетоважа...

Године 2009, с истраживањима је паралелно започета презентација резултата тога рада, па је тако започет пројекат „Плочник – прошлост уживо“. Изнајмљен је простор од Железнице Србије. Народни музеј Топлице је био носилац пројекта. Према условима Завода за заштиту споменика културе из Ниша, а сходно резултатима дотадашњих истраживања, пројекат неолитског насеља је урадио архитекта Милан Радовановић. Радовановић је, пре тога, на Архитектонско грађевинском факултету у Нишу, са највишом академском оценом одбранио дипломски рад на тему: *Музеј у Плочнику*. Током припреме је у потпуности упознао остатке неолитског насеља и квалификовао се за израду пројекта обновљеног неолитског насеља.

³ Stalio, B. Pločnik – Prokuplje – naselje, AP 2, Beograd 1960; Pločnik – Prokuplje – naselje vinčanske grupe, AP 4, Beograd 1962. Šljivar, D. 1999, Pločnik, naselje vinčanske kulture i problem najranije metalurgije bakra. У: Marinković, D. (ed.) *Prokuplje u Praistoriji, Antici i Srednjem veku*. Prokuplje: Arheološki institut Beograd i Narodni muzej Toplice iz Prokuplja, str. 31–44.

⁴ Šljivar, D., Jacanović, D., Kuzmanović-Cvetković, J. 2006. New contributions regarding the copper metallurgy in the Vinča culture. In: Tasić, N. & Grozdanov, C. (eds.) *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts and Macedonian Academy of Sciences and Arts. Str. 251–266.

Пројектом је било предвиђено да насеље има 5 кућа, свака је требало да буде налик на неку од оних чији су остаци откривени током истраживања. Материјал за израду кућа је природан, из локалног окружења, онај који је могао бити коришћен у неолиту: грабове греде за зидове и за носаче кровне конструкције, пруће за оплитање зидова, глина за премазивање плетера, трска за покривање.

Од самог почетка реализације, АД „Планинка“ из Куршумлије, иначе, носилац развоја туризма у Топлици, стала је иза пројекта, тако да су ангажовањем њихових радника направљене куће. Радови су започети 16. септембра, а куће су биле под крововима 16. децембра.

Пројекат „Плочник – прошлост уживо“ заправо је покушај унеколико другачијег приказивања нашег културног наслеђа. Уистину, веома је тешко презентовати неолит који је сачуван дубоко испод земље. Наиме, током ископавања открили смо само остатке, комаде посуђа, алатке од кости, камена, делове подова а понекад и зидова кућа. На основу нађених предмета ради се документација, да би се по завршетку ископавања сонда затрпала, тако да се на терену не може више ништа видети. Презентација откривених предмета у музејима је у потпуно другачијим условима. Наиме, веома је тешко приликом виђења предмета поређаних у витринама препознати чему су служили, како су коришћени. Зато је наша идеја била да реконструиримо неолитско насеље, а и живот у њему. На основу документације, основе, затим комада пода кућа и комада запечене земље са отисцима плетера, ми смо направили куће, баш као у неолиту. Користили смо материјал који је био доступан и у неолиту, грабово дрво, затим, масну земљу из села за премазе зидова, као и сламу и плеву, за покривање трску посечену низ Топлицу.

Следећи корак је био уређење унутрашњости кућа. Направљене су постеље од грађе, прекривене трском као подлогом за спавање. Направљен је разбој за ткање, потпуно функционалан, од дрвета, без иједног металног дела. Јер, како видимо на статуетама, као и према отисцима на керамичким судовима, у неолиту се ткало, при чему су коришћени животињска длака и памук. Ткаља има посебну кућу са свим потребним материјалима који указују на процес: непрана вуна, предена вуна, памучни конац за основу...

Свака кућа у обновљеном насељу има посебне становнике, занатлије који ће збиља живети у кућама, бар у време презентације, како би посетиоци могли да виде производњу алатки, прављење керамичких посуда. Кућа ће имати пећи за печење хлеба, покушаћемо да печемо хлеб за госте, а заинтересовани ће имати прилику да помогну приликом мешања хлеба. Рачунамо да је активно укључивање посетилаца у живот у насељу прилика да се истински доживи неолит и живот у прошлости.

Иако смо прилично одмакли у реконструкцији, обнова неолитског насеља заправо представља експеримент. Ми све време пратимо како се материјали понашају током коришћења, колико траје дрвени стуб побијен у земљу, колико траје покривач од трске на крову, колико је било потребно времена да се направи кућа?

Најтеже је, у основи, реконструирати друштвени живот. О уређењу заједнице и хијерархији, њеном устројству, ми можемо говорити само хипотетички, у претпоставкама. Чини се да су живели у матријархату, да је жена водила рачуна о кући, деци, о реду у насељу, док су мушкарци ишли у лов, набављали храну, тражили камен за алатке које су израђивали. До ових условних закључака смо дошли на

основу великог броја статуета жена, најчешће трудних. Очигледно је, плодност је била значајан фактор, будући да је од рађања деце и плодности земље зависио физички опстанак групе.

У неолиту се, изгледа, није ратовало. Нисмо нашли ни једну стрелицу, ни један комад оружја. Чини се да су неолићани Винчанци имали таман колико им треба, да су могли да произведу довољно хране и одеће.

Велика промена се догодила после проналаска метала. Још увек не знамо како се и кад тачно десио проналазак. Свакако, то се није могло десити одједном. Било је потребно доста времена да људи од тиркизно плавог и зеленог камена истопе метал, а затим да од њега излију секиру. Онога момента кад су схватили да им алатке направљене од метала дуже трају, а затим, да их могу поново наоштрили, мушкарци су добили моћ. Тад су почеле борбе за територију, за рудник, за робље, почело је раслојавање и створена хијерархија.

Насеље у Плочнику је страдало у страховитом пожару. То је оно што је сасвим очигледна чињеница, на коју наилазимо приликом ископавања. Све су куће изгореле, на неким подовима су остали предмети који су коришћени: посуђе, камене и понека бакарна или коштана алатка су сачуване, док је све друго што је било од дрвета изгорело. Још увек нисмо сигурни ко су били освајачи али су то свакако суседи, дивљаци. Оно што је донело добробит становницима Плочника – проналазак метала, дошло им је главе. Они су, наима, неко време могли тиме трговати. Бакарне секире из Плочника налажене су на читавом Балкану и знатно даље, према томе, глас о тој чињеници отишао је далеко. И дошли су освајачи који су похарали насеље. Не знамо шта се десило са становницима, да ли је уопште неко од њих успео да се склони?

У сваком случају, наредна ископавања пружиће нове резултате, према томе и нове одговоре на већ постављена питања. Паралелно с тим, потрудићемо се да наставимо са презентацијом налаза. Наслеђе је заједничко, а намера је наша да ова значајна открића, изврсне налазе, осим што ћемо их сачувати у документацији, обелоданимо, приказујући га свету.

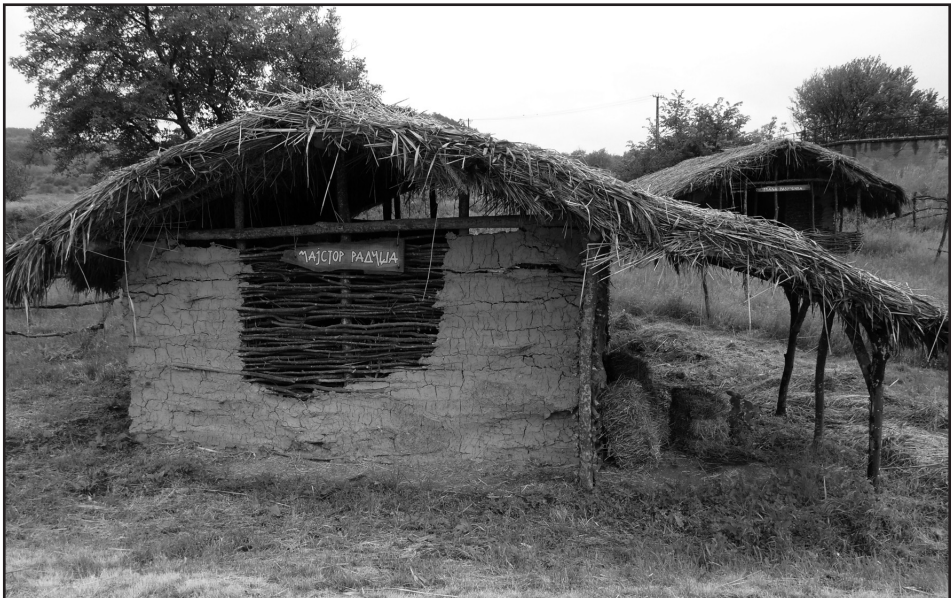
Сл. 1. Божиња на престолу (АЕА0)

Сл. 2. Госпођица са дред фризуром (G47E)

Сл. 3. Остаци неолитске куће (429В)

Сл. 4. Обновљена неолитска кућа (АЕ39)

Сл. 5. Гости у Плочнику

Јулка Кузмановић – Цветковић

PLOČNIK – LIVE PAST

Archaeological site in Pločnik preserves remains of the Neolithic settlement. About fifty copper artefacts were found. In the period between the 6th and 5th millennium BC, ore was processed and first tools made of metal were made, so it was the beginning of the metal age. The project of reviving the Neolithic age has been in progress. There were 5 houses renewed which represent copies of those discovered during excavations. In the settlement, production of textile will be organised, melting of copper and baking dishes made of clay.